

Новы брэнд для Беларусі

Ім мог бы стаць адроджаны паводле старадаўніх узораў свержанскі фаянс

Парадаксальна, але факт: актуальнае на сённяшні дзень для большасці постсавецкіх эканомік імпартазамышчэнне на тэрыторыі сучаснай Беларусі пачало паспяхова прыжывацца яшчэ ў даўнія часы, у Сярэднявеччы. Як сведчаць архіўныя крыніцы, тагачасная знаць аператыўна рэагавала не толькі на ўсе змяненні ў еўрапейскай модзе, але і сачыла за кан'юктурой эканамічнага рынку дзяржаў-суседзяў, пераймала і ўкараняла ў сябе іх лепшыя прамысловыя дасягненні. Асабліва актыўна ў гэтым кірунку дзейнічалі князі Радзівілы. Дзякуючы добра адладжанаму маркетынгу, прадстаўнікі гэтага знакамітага магнацкага роду ў сваіх уладаннях засноўвалі вытворчасць папулярнай у Еўропе прадукцыі на невялікіх прадпрыемствах – мануфактурах, вырабы якіх аздаблялі радзівілаўскія палацы і замкі, а таксама выгадна прадаваліся, прыносячы істотны прыбытак у княжацкую казну. Сярод усіх тых шматлікіх прадпрыемстваў, што ў розныя гістарычныя перыяды арганізаваліся Радзівіламі, асаблівае месца належыць Свержанскай фаянсавай мануфактуры, якая дзейнічала ў вёсцы Новы Свержань на Стаўбцоўшчыне.

Фаянсавую вытворчасць у Новым Свержані заснаваў нясвіжскі ардынат Міхал Казімір Радзівіл, шырока вядомы пад мянушкай Рыбанька. Адбылося гэта падчас так званай «фарфаравай ліхаманкі», што ахапіла ў першай палове XVIII стагоддзя ўсю Заходнюю Еўропу. А падставай для шырокага распаўсюджвання такой «хваробы» стаў адзін даволі нетрывіяльны выпадак.

Адкуль «ліхаманка»?

Як вядома, хімічны састаў цвёрдага фарфору вынайшлі яшчэ ў VII стагоддзі кітайцы. Новы керамічны матэрыял, а найперш вырабы з яго – сталовы посуд, мініяцюрныя статуэткі, пісьмовыя прылады і іншыя рэчы – даволі хутка знайшлі сваіх прыхільнікаў сярод імператарскіх асоб і манархічнай знаці. З часам фарфор стаў прадметам гандлю і пачаў прыносіць вялікі прыбытак. Таму цалкам заканамерна, што кітайцы не хацелі дзяліцца сакрэтаў яго стварэння – пад пагрозай смерці май-

страм забаранялася гэта рабіць. У Еўропе, дзе вырабы з фарфору асабліва цаніліся і былі вялікай рэдкасцю, неаднойчы рабіліся спробы выведзець яго рэцэптуру, але ўсе яны былі безвыніковыя. І толькі ў самым пачатку XVIII стагоддзя яго вялікасць выпадак паднёс нечаканы сюрпрыз.

Саксонскі курфюрст, кароль польскі і вялікі князь літоўскі Фрыдрых Аўгуст I, празваны з-за сваёй выключнай фізічнай сілы і шматлікіх любоўных прыгод Аўгустам Моцным, задумаўся аб тэрміновым папаўненні сваёй значна пахудзелай казны. Рабіць канкрэтныя захады і эканамічныя пераўтварэнні на гэты конт яму не хацелася, і ён, паддаўшыся рэкламе тагачасных алхімікаў, што яны ўмеюць ператвараць свінец у золата, спакусіўся на такую авантуру.

І так супала, што якраз у той самы час у сталіцы Прусіі Берліне аб'явіўся студэнт Іаган Бётгер. У шынках за куфлем піва ён неаднойчы выхваляўся, што ведае сакрэт ператварэння металаў у золата. Вестка пра

балбатлівага студэнта даволі хутка дайшла да Аўгуста Моцнага, які і даў распараджэнне даставіць яго ў Дрэздэн. Гістарычныя крыніцы даволі супярэчліва апісваюць далейшы ход падзей. У адных сцвярджаецца, што Бётгер быў выкрадзены наймітамі саксонскага курфюрста. У іншых гаворыцца, што ўсё было вырашана цывілізаваным шляхам і таленавіты юнак трапіў у Саксонію паводле афіцыйнага запрашэння.

Зразумела, «каштоўнага спецыяліста» адразу ж, каб не ўцёк, змясцілі ў замак, але выдалі яму ўсё неабходнае для работы і няўхільна выконвалі яго пажаданні. Атрымаўшы ў сваё распараджэнне вялікую колькасць розных хімікатаў, Бётгер пачаў ставіць самыя розныя доследы. Аднак золата ў яго ўсё ніяк не атрымлівалася. У рэшце рэшт, замест формулы ператварэння свінцу ў каштоўны метал ён умудрыўся ў канцы 1709 года разгадаць сакрэт вытворчасці фарфору. Аўгуст Моцны, які ўжо не раз да гэтага падумаў адсекчы падманшчыку галаву, наймаверна ўзрадаваўся адкрыццю, бо добра ведаў, што на продажы талерак, кубкаў і розных іншых фарфоровых рэчаў ён разбагацее значна больш.

Праўда, існуе версія, што асноўная роля ў вынаходстве так званага еўрапейскага цвёрдага фарфору належала фізіку Эрэнфрыду Чырнагаўзу, а Бётгер толькі ўмела скарыстаўся чужымі распрацоўкамі. Але, так ці інакш, паводле загаду Аўгуста Моцнага ў 1710 годзе ў недалёкім ад саксонскай сталіцы Дрэздэна горадзе Майсене была заснавана першая ў Еўропе фарфоровая мануфактура. За даволі кароткі тэрмін яе

прадукцыя заваявала еўрапейскі рынак, стала карыстацца наймаверным попытам. Дарэчы, вытворчасць мейсенскага фарфору працягваецца і цяпер, больш як праз 300 гадоў пасля яе заснавання, і вырабы тамтэйшых майстроў па-ранейшаму вельмі высока цэняцца.

А што ж Бётгер? Хоць і быў ён абсыпаны шматлікімі падарункамі, але працягваў утрымлівацца ў строгай ізаляцыі. Адночы ён паспрабаваў уцячы, але быў схоплены і неўзабаве памёр у турме. Пасля яго смерці рэцэпт вытворчасці цвёрдага фарфору зберагчы ў сакрэце не ўдалося, і гэта паслужыла адкрыццю мануфактур у самых розных гарадах. Што і спарадзіла ў Еўропе тую самую «фарфоровую ліхаманку».

Чаму Свержань?

Першай з Радзівілаў фарфорам захапілася маці Міхала Казіміра Рыбанькі – Ганна. У 1727 годзе недалёка ад Брэста ў сваіх уладаннях у мястэчку Белая (цяпер – горад Бяла-Падляска ў Польшчы) яна заснавала «фарфорню» – мануфактуру, на якой па заходнееўрапейскіх узорах вырабляўся фарфоравы і фаянсавы посуд. На сваё прадпрыемства Ганна Радзівіл запрасіла майстроў з Чэхіі, і тыя ўжо, акрамя непасрэднай работы на вытворчасці, навучалі свайму рамяству мясцовых сялян. Бельская фарфорня не мела трывалай сувязі з рынкам, забяспечвала невялікі даход, што не садзейнічала яе развіццю. Таму, праіснаваўшы каля 20 гадоў, яна неўзабаве пасля смерці заснавальніцы спыніла сваю дзейнасць. Тым не менш

◀ Кляймо майстроў Свержанскай фаянсавай мануфактуры на дне ўзноўленай па выніках раскопак місі

▲ Узноўленыя па выніках раскопак міска і сподачак, вырабленыя на Свержанскай фаянсавай мануфактуры. Захоўваюцца ў музеі «Замкавы комплекс «Мір»»

менавіта гэтае прадпрыемства паслужыла правобразам Сверханскай фаянсавай мануфактуры, якую па прыкладу маці і заснаваў у 1742 годзе Міхал Казімір Радзівіл.

Новы Сверхань Міхал Радзівіл Рыбанька месцам узвядзення ўласнай вытворчасці абраў невыпадкава. Гэтае старадаўняе мястэчка, першая згадка пра якое адносіцца да 1428 года, у сваёй гісторыі заўсёды мела стратэгічна важнае значэнне. Размешчанае на левым беразе Нёмана, у месцы, дзе раку перасякалі бойкія шляхі, што вялі з Міра і Нясвіжа ў Мінск, паселішча прыцягвала да сябе ўвагу многіх магнацкіх родаў. Менавіта па гэтай прычыне ў Сверхню (так першапачаткова пазначалася назва вёскі ў гістарычных крыніцах) раз-пораз мяняліся гаспадары – імі былі Храптовічы, Ужалёўскія, Осцікі, Валовічы, Служкі. Але ў другой палове XVI стагоддзя на яго паклаў вока нясвіжскі ардынат Мікалай Радзівіл Сіротка, які і скупіў на той час ужо падзеленыя паміж спадчыннікамі ранейшых уладальнікаў сверханскія надзелы.

Стратэгічныя перавагі наднёманскага паселішча нясвіжскі князь здолеў скіраваць на сваю карысць. Паводле яго загаду тут узводзіцца прыстань і засноўваецца верф, на якой пачынаюць будаваць пласкадонныя рачныя караблі – віціны і стругі. Адначасова мяняецца і аблічча мястэчка. У 1588 годзе паўстаў Петрапаўлаўскі касцёл, а праз два гады літаральна праз дарогу ад яго была закладзена і царква Успення Багародзіцы, шырока вядомая пазней сваім чудатворным абразом Маці Божай Сверханскай. Такса-

ма даволі хутка ў Сверхні зашумелі ажнотры млыны, а на нёманскім беразе з'явілася каля двух дзясяткаў складоў, прызначаных для назапашвання і захоўвання тавару ў чаканні загрузкі на віціны і стругі.

Зразумела, што прыўнесены Сіроткам пераўтварэнні станоўча адбіліся на эканамічным стане мястэчка. Асабліва спрыяў гэтаму рачны гандаль: літаральна ад першага крыгаходу і на працягу ўсяго лета ад мясцовай прыстані па Нёмане выпраўляліся ў балтыйскі Крулявец (цяперашні Калінінград) гужаныя збожжам, ільном, пнянкой і іншай сельгаспрадукцыяй віціны і стругі. Пэўная частка іх вярталася ўвосень з разнастайным прамысловым рыштункам. Дзякуючы гэтаму, Сверхань на працягу XVII – першай паловы XIX стагоддзя быў буйным гандлёвым цэнтрам спачатку Рэчы Паспалітай, а затым і заходняй часткі Расійскай імперыі.

Безумоўна ж, Міхал Радзівіл Рыбанька цаніў намаганні свайго прадзеда па развіцці наднёманскага мястэчка. Таму і спыніў на ім выбар, калі задумаў займець уласную фаянсавую мануфактуру. Тым больш што ў ваколіцах паселішча была выяўлена дастатковая колькасць залежаў прыродных інгрэдыентаў, прыдатных для вырабу як фарфору, так і блізкага да яго фаянсу. І найперш гэта Вапельная гара, адкуль у свой час бралі вапну і гліну на будаўніцтва самога Мірскага замка.

Хто і дзе працаваў?

Аднак перш чым адкрыць у Новым Сверхні фарфорню, Міхал Радзівіл Рыбанька накіраваў на мануфактуру сваёй маці двух падданых з Міра – Яна Крупуса і Мацея Кручкоўскага, каб тыя прайшлі там дасканалое навучанне. Сваю стажыроўку ў Белай яны скончылі ў жніўні 1741 года. Як сведчаць архіўныя крыніцы, перад ад'ездам дадому майстры прысягнулі, што, «быўшы на навуцы ў фарфорні фаянсавай у горадзе Белай і вярнуўшыся да свайго гаспадара, не павінны нікому ў рабоце сакрэтаў выдаваць, як у паленні фарфараў, глазураў, у маляванні і іншых рэчах». Пасля вяртання з Белай Ян Крупус і Мацей Кручкоўскі з дапамогай мясцовага ганчара Яна Граймовіча адразу ж пачалі арганізацыю фаянсавай мануфактуры ў Новым Сверхні, і ўжо ў красавіку 1742 года імі быў зроблены абпал першай партыі вырабаў.

▼ Рэпрадукцыя карціны
У. Сулкоўскага
«Вапельная гара
ў Новым Сверхні»

Тэхналогія вытворчасці фаянсу – блізка да фарфору керамічнага матэрыялу – у Заходняй Еўропе была выпрацавана галандскімі майстрамі, ад якіх яе перанялі ў іншых краінах. Праўда, найбольшай таямніцай была рэцэптура палівы і фарбаў, але і ёй, як вынікае з дакументаў, свержанскія майстры-першапраходцы валодалі дасканала. Свае вырабы яны размалёўвалі пераважна кобальтам, завяршаючы тэхналагічны працэс высокатэмпературным абпалам – ад 1000 °С і вышэй.

Сама па сабе структура фарфорні не была грувасткай. На чале яе стаяў адміністратар, які прызначаўся князем. Першым кіраўніком Сверханскай мануфактуры быў Ксаверы Гескі, прыдворны мастак з Нясвіжа, які адначасова выконваў функцыі галоўнага майстра. Спачатку адміністратар непасрэдна не нёс ніякай адказнасці за працу прадпрыемства, ён усяго толькі быў пасярэднікам паміж работнікамі ды гаспадаром і не меў дачынення да ўліку гатовай прадукцыі і, магчыма, да касы мануфактуры. Аднак далейшае развіццё і пашырэнне вытворчасці патрабавала глыбокага ведання работы прадпрыемства, пастаяннага нагляду і больш кампетэнтнага кіраўніцтва, таму яго роля значна ўзрасла. Міхал Радзівіл Рыбанька сваім загадам абавязаў адміністратара разам з іншымі адказнымі асобамі мануфактуры – пісарам і галоўным майстрам – прысутнічаць пры загрузцы і разгрузцы печы, весці ўлік прадукцыі на кожнай стадыі тэхналагічнага працэсу. Адміністратар адказваў і за захаванасць гатовай прадукцыі, удзельнічаў у продажы вырабаў, у захаванні грошай, выдаткоўваў патрэбныя сумы на аплату работнікам, на набыццё сыравіны, прылад працы, на рамонт будынкаў і абсталявання. Ён меў паўнамоцтвы «караць за кожную правіннасць не толькі майстроў, але і «хлопцаў», падпісваў дакументы мануфактуры (пераважна фінансавыя справаздачы), трымаў сваю пару ключоў ад склада і касы, дакладваў князю пра стан прадпрыемства, атрымліваў ад яго распараджэнні.

Важнай асобай на фарфорні таксама быў галоўны майстар, які дасканала ведаў усю тэхналогію вытворчасці і адначасова нёс асабістую адказнасць за брак – мусіў кампенсаваць страты за свой кошт, сачыў за працай падначаленых, вёў разам з адміністратарам і пісарам ўлік прадукцыі,

выручкі і выдаткаў. У яго абавязкі таксама ўваходзіла прафесійная падрыхтоўка здольных мясцовых хлопцаў. Галоўным майстрам прызначаўся, як правіла, самы кваліфікаваны спецыяліст. У дакументах захаваліся прозвішчы ўсяго трох галоўных майстроў: К. Гескага змяніў немец Кюнтцэльман, пераведзены з аднатыпнага прадпрыемства ў Белай, які быў адзіным замежным спецыялістам за ўвесь час дзейнасці Сверханскай мануфактуры. Пасля 1752 года яго пераемнікам стаў Мацей Кручкоўскі з Міра, які ўдзельнічаў у стварэнні прадпрыемства. Даследчыкі не выключаюць, што менавіта ён кіраваў вытворчасцю да поўнага закрыцця мануфактуры пасля 1765 года.

Радавых майстроў набіралі на фарфорню з ліку мясцовых рамеснікаў. У дакументах згадваюцца такія іх спецыяльнасці, як ганчар, ганчар-токач, мастак, кафельнік, цясляр. На мануфактуры пастаянна выконвалі свае абавязкі два-тры мастакі. Усе яны былі прафесіяналамі, большасць з іх раней працавала пры нясвіжскім двары. Мастакам дапамагалі яшчэ два-тры спецыяльна навучаныя «хлопцы». Агульная колькасць майстроў складала каля 10 чалавек. У розныя перыяды сярод работнікаў мануфактуры згадваюцца мастак Тамаш Астроўскі, майстар Антон Гільчэўскі, мастак Мікалаеўскі – найбольш верагодна, жыхар недалёкай вёскі Мікалаеўшчына, цясляр Стэльмах, радавыя рабочыя Ян Руцкі, Антон Рудзкі, Мацей Сянкевіч, Рыгор Пальчэўскі, Даніла Гаўрыловіч. Дарэчы, многія з гэтых прозвішчаў і сёння сустракаюцца ў Новым Сверхані.

Дынаміка вытворчасці на мануфактуры была неаднастайнай. Архіўныя дакументы адлюстроўваюць, што ў першы год работы прадпрыемства (1742) выхад якаснай прадукцыі ў сярэднім складаў каля 60 %, але ўжо ў наступным годзе выправіўся да 84 %. Увогуле ж фарфорня працавала дастаткова стабільна. Мясцовым майстрам спатрэбілася менш за год, каб не толькі асвоіць новыя прафесійныя навыкі, але і адрэгуляваць тэхналагічны працэс.

Сверханская мануфактура забяспечвала не толькі патрэбы Радзівілаў, пастаўляючы сваю прадукцыю ў замкі Нясвіжа і Міра, але і пастаянна прапаноўвала значную частку вырабаў на продаж. Тут жа выконваліся і заказы на вытворчасць як

камлектаў посуду, адмысловых сервізаў, так і набораў кафлі для печы. Сярод пакупнікоў свержанскага фаянсу былі прадстаўнікі рознага сацыяльнага статусу: магнаты, шляхціцы, маёмныя жыхары Нясвіжа, Міра і іншых мястэчкаў, работнікі мануфактуры. Вырабы тут заказвалі сабе, напрыклад, Тышкевічы, Агінскія, Валадковічы, Дзернатовічы, Любечкія, Аскеркі, Багушэвічы, біскуп Луцкі... З цягам часу былі адчынены і спецыяльныя крамы па продажы прадукцыі мануфактуры ў самім Новым Сержані, а таксама ў Міры, Нясвіжы і Карэлічах.

Паводле сведчання аўтарытэтнага беларускага мастацтвазнаўцы Маі Яніцкай, увесь фаянсавы посуд Сержанскай мануфактуры размалёўваўся выключна ў стылі кітайскага фарфору. Кампазіцыі складаліся з размешчаных сярод рамбічнага арнаменту з кропкамі ў сярэдзіне кожнага ромба стылізаваных выяў галінак, кветак, фруктаў, птушак, найперш паўлінаў. І толькі выключна па заказах на посуд наносіліся радавныя гербы і медальёны з партрэтамі магнатаў і знаці. Наяўнасць усходніх матываў у аздабленні прадукцыі навукоўцы тлумачаць не толькі модай на рэдкі дэкор, але імкненнем захаваць статусныя пазіцыі дарагога кітайскага фарфору за свержанскім фаянсам, гаворачы сучаснай мовай, на ўмовах імпартазамышчэння.

Што павінны сказаць археолагі?

На жаль, пакуль не ўдалося вызначыць месца, дзе размяшчалася Сержанская фаянсавая мануфактура. А менавіта археолагічныя раскопкі маглі б даць шмат адказаў на пытанні, звязаныя з яе дзейнасцю.

Між тым архіўныя крыніцы захавалі дакладнае апісанне Сержанскай фарфорні. Яно датавана 1765 годам, як мяркуецца, апошнім годам яе дзейнасці. У дакуменце згадваецца, што налева ад уязной брамы стаяла «фарфорня вялікая» з пяццю памяшканнямі, дзе фармавалі, сушылі і размалёўвалі посуд і дробную пластыку. Далей знаходзіўся «скарбец» з закратаваным акном. Уздоўж яго сцен стаялі «шафы з лаўкамі для складання фарфораў». Пасярэдзіне – вялікі прадаўгаваты стол са скругленымі вугламі, да сцяны быў прыкаваны невялікі столік з акаванай шуфлядай, дзе

трымалі касу. За будынкам «скарбца» размяшчалася адырна. Насупраць знаходзіўся вялікі будынак кафельні, крыты драўкай, з сеньмі і двума памяшканнямі. У адным з іх стаяла некалькі варштатаў для вырабу кафлі, у другім – мураваная печ для абпалу кафлі. Каля ўязной брамы знаходзіўся яшчэ адзін будынак, узведзены з круглага дрэва, і таксама з сеньмі і двума прасторнымі памяшканнямі. У іх размяшчаліся печы для «палення фарфораў» і для таплення волава і свінцу. Уся тэрыторыя фарфорні была абнесена парканам з дыляў – напалову распілаваных бярэнаў.

Пэўная падказка наконт месца размяшчэння Сержанскай фаянсавай мануфактуры ўсё ж існуе – брод на Нёмане насупраць сваёй вёскі навасержанцы здаўна называюць Фарфурніцкім. Гэта, верагодна, якраз і паказвае на магчымае існаванне ў той мясціне згаданай фарфорні. Так што справа тут толькі за археолагамі.

Дзеля справядлівасці трэба зазначыць, што менавіта дзякуючы археолагам адбылося, так бы мовіць, вяртанне свержанскага фаянсу ў навуковы ўжытак. Упершыню на тэрыторыі Беларусі рэшткі фаянсавога посуду – каля 150 фрагментаў, датаваных XVIII стагоддзем, былі выяўлены ў 1984 годзе падчас раскопак у Мірскім замку. З цягам часу навукоўцы ідэнтыфікавалі іх прыналежнасць менавіта да Сержанскай мануфактуры. Праз 20 гадоў у Нясвіжы былі адшуканы міскі, сподачкі і іншае сталовае начынне, якое характарызуецца тымі ж тэхналагічнымі і тыпалагічнымі рысамі, што і знаходкі ў Міры. Больш таго, на некастрычаных з іх захавалася кляймо з лацінскіх літар «Sm», якое, паводле сцвярджэння кандыдата гістарычных навук Ірыны Ганецкай, непасрэдна паказвае на свержанскае паходжанне рарытэтаў. Яшчэ пазней такія ж знаходкі трапіліся археолагам у Мсціславе, Віцебску, Навагрудку, Мазыры і падчас раскопак у Глускім замку. Гэтыя факты толькі часткова сведчаць пра адрасы распаўсюджвання прадукцыі Сержанскай фаянсавай мануфактуры, бо на самай справе геаграфія яе паставак была нашмат шырэйшай і не абмяжоўвалася толькі тэрыторыяй сучаснай Беларусі. Аб чым можа сведчыць той факт, што асобныя вырабы свержанскіх майстроў цяпер захоўваюцца ў вядучых еўрапейскіх мастацкіх музеях, прынамсі, у Польшчы, у кракаўскім Музеі Чартарыйскіх.

Аб чым пакуль маўчаць экскурсаводы?

З асобнымі, так бы мовіць, айчыннымі ўзорамі свержанскага фаянсу сёння можна пазнаёміцца ў музейных экспазіцыях Мірскага і Нясвіжскага замкаў, ёсць яны і ў археалагічнай калекцыі Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук. Экскурсаводы, вядома, звяртаюць на іх увагу. Пры нагодзе могуць яны згадаць і пра дзейнасць самой Свержанскай фаянсавай мануфактуры. Аднак візуальна пра асаблівасці яе вырабаў, як і пра іх ужытак у побыце, скажам, насельнікаў таго ж Мірскага замка, пакуль паказваць няма чаго.

А між тым у свой час гісторык І. Ганецкая зрабіла свае ўласныя накіды да канцэпцыі музейна-экскурсаводскага ладу і стылю жыцця насельнікаў Мірскага замка ў сярэдзіне XVII – першай палове XVIII стагоддзя. У аснову іх якраз і былі пакладзены апісанні вырабаў Свержанскай фаянсавай мануфактуры, якія захавалі ў архівах для насрэставыя кнігі гэтага прадпрыемства.

У цэлым, на думку Ірыны Уладзіміраўны, асартымент прадукцыі мануфактуры можна падзяліць на чатыры асноўныя групы, кожная з якіх характарызуе розныя аспекты паўсядзённага жыцця ў замку. Гэта – сталовы і кухонны посуд, дэкаратыўная кераміка, санітарна-гігіенічная кераміка і пячная кафля.

Назвы посуду нярэдка паказваюць на стравы і прадукты, якія былі на стале: суп, салаты, масла, паштэты, малако. Шырока былі прадстаўлены і разнастайныя прыправы – цукар, соль, алей, гарчыца, воцат... Суп, напрыклад, налівалі з агульнай пасудзіны ў маленькія чаркі з вушкамі і без іх. Іншыя гарачыя стравы падавалі на стол у спецыяльным посудзе: т. зв. «тэрынах» – талерках ці паўмісках з накрыўкамі, каб ежа не астывала. Для індывідуальнага карыстання прызначаліся таксама і камплекты сталовых прыбораў – лыжак, відэльцаў, нажоў, лыжачак для кавы і для гарбаты, тронкі якіх былі фаянсавыя. Пітныя пасудзіны адрозніваліся паводле напояў, што з іх пілі: спецыяльна вырабляліся філіжанкі (кубачкі) для кавы і для гарбаты са сподачкамі, якія мелі прыгожа аздобленыя плоскія ручкі, кубачкі для гарэлкаў, куфлі для піва. Для рэдкіх гарачых страў прызначаліся чары – міскі з накрыўкамі. Пэўныя віды ежы маглі па-

▲ Фігуркі шляхціцаў, вырабленыя каля 1750 года на Свержанскай фаянсавай мануфактуры. Захоўваюцца ў Музеі Чартарыйскіх (Кракаў, Польшча)

давацца на стол парцыённа ў маленькіх гаршчэчках. Закускі размяшчалі на блюдах рознай формы. Некаторыя віды посуду прызначаліся спецыяльна для канкрэтнага прадукту ці стравы: салатніцы, якія маглі быць глыбокімі і плыткімі, маслёнкі, сальнічкі, цукарніцы, місы для печыва, талеркі і міскі для садавіны... Напой на стале стаялі не толькі ў шклянках, але і ў прыгожых фаянсавых збанках. Гарбату заварвалі ў імбрычках – невялікіх чайніках. Каву, гарачы шакалад, а таксама гарбату падавалі ў адмысловых місках, адкуль іх змесціва чэрпалася невялікімі фаянсавымі конаўкамі, якія вырабляліся асобна пад кожны від пітва. Некаторыя напоі трэба было ўжываць ахалоджанымі, для чаго на сталы ў фаянсавых падстаўках пад збанкі прыносілі лёд. Спецыяльны посуд вырабляўся і для захоўвання ў невялікіх колькасцях сыпучых прадуктаў – гаршкі і слоікі розных аб'ёмаў з накрыўкамі і без іх, а яшчэ і штофы. У XVIII стагоддзі ў Беларусі стала пашырацца мода нюхаць і курць тытунь. І гэта адразу ж знайшло адлюстраванне ў наменклатуры фаянсавых вырабаў Свержанскай мануфактуры – спецыяльныя талеркі і пушкі для тытуню, табакеркі, люлькі і інш.

Дэкаратыўная кераміка свержанскай вытворчасці таксама была вельмі разнастайнай і служыла як для аздаблення інтэр'ера, так і для ўпрыгажэння садоў і паркаў. Павялікіх святах і падчас знаходжання ў замку ганаровых гасцей для надання сталу

эстэтычнага выгляду выкарыстоўвалі не разрозненыя пасудзіны, а сервізы, аформленыя ў адным стылі (сталовыя, для кавы, для гарбаты), якія ўсе разам маглі налічваць да 100 і больш прадметаў. Прычым у склад сервізаў уваходзіў не толькі посуд, але і фігуркі лебедзяў, розных іншых птушак і жывёлін, а таксама казакоў і казачак, якія расставлялі па стале паміж пасудзінамі. Асвятлялася сталовая, як і многія іншыя людныя памяшканні ў замку, ліхтарамі свержанскай работы. Інтэр'еры пакояў таксама ўпрыгожвалі размаляваная фаянсавыя талеркі, якія віселі на сценах альбо стаялі на спецыяльных падстаўках-горках. Для пакаёвых кветак прызначаліся збаночкі розных формаў і памераў. Абавязковым атрыбутам замкавых пакояў былі вазы, як круглыя, так і складаных барочных формаў. Вырабляліся таксама фаянсавыя рамы для люстэркаў. У замкавых каплічках выкарыстоўваліся фаянсавыя фігуркі святых і распяціі. Вядома, што ў Нясвіжскай бібліятэцы князёў Радзівілаў стаялі бюсты антычных філосафаў і айцоў касцёла, вырабленыя на Свержанскай фарфорні. Нешта падобнае магло быць і ў княжацкіх кабінетах Мірскага замка.

Пералік фаянсавых санітарна-гігіенічных і медыцынскіх вырабаў, якімі карысталіся насельнікі замка ў Міры, таксама вельмі вялікі. Вось толькі некаторыя з іх: для індывідуальнай гігіены прызначаліся ванны для мыцця і місы для ўмывання, да якіх прыкладаліся наліўкі – збаночкі асаблівай формы; для галення вырабляліся спецыяльныя цырульніцкія місы, а для мыцця посуду і паласання кубачкаў – міскі-мядніцы.

Ну, і вядома, пакоі Мірскага замка не толькі ўпрыгожвалі, але і ацяплялі каміны

са свержанскай кафлі, якая выпускалася цэлымі наборамі для кожнай канкрэтнай печы. Для двара і паркаў прызначаліся такія дэкаратыўныя рэчы, як ліхтары і адмысловыя фаянсавыя скульптуры, а таксама рознае садовае начынне для высадкі ў ім кветак і нізкарослага кустоўя...

– У цэлым наменклатура вырабаў фаянсавай мануфактуры ў Новым Свержані ўражвае, – сведчыць яшчэ адзін руплівец на ніве папулярызацыі свержанскага фаянсу мастак-кераміст, старшы выкладчык кафедры дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў Аляксандр Костка, які на пачатку 2000-х гадоў па замове Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь выканаў рэканструкцыю некаторых відаў посуду згаданага прадпрыемства. – Прычым не столькі па колькасці паказчыках, а па сваёй мастацкай вартасці. Самі талеркі і сподачкі, над якімі я працаваў, вырабіць было не складана – хімічны састаў фаянсу ўжо даўно вядомы, яго не трэба было выведваць у кітайцаў. А вось над іх мастацкім аздабленнем давялося папрацаваць. Тое-сёе для будучых узораў удалося пераняць са знойдзеных на той час археолагамі рэшткаў свержанскіх фаянсавых рэчаў – іх тады было значна менш. Гэтага было яўна недастаткова, таму прыйшлося звярнуцца да архіўных матэрыялаў, прааналізаваць узоры на вырабах іншых фаянсавых і фарфоровых мануфактур, што працавалі ў адзін час са свержанскай фарфорняй у еўрапейскіх гарадах, і найперш у знакамітым Майсене, што каля Дрэздэна. Так пакрысе і выкрышталізавалася ісціна – зробленыя мной рэчы былі прыня-

► Рэканструяваныя А. Косткам вырабы Свержанскай фаянсавай мануфактуры

ты мастацкім саветам Нацыянальнага мастацкага музея. Камусьці яны падабаліся, камусьці – не, гэта справа асабістага густу і ўзроўню мастацкай адукацыі. Адзінае, аб чым даводзіцца шкадаваць, што тая замова была разавай. Працягу не адбылося, а дарма: свержанскі фаянс – унікальная з’ява для Беларусі, і яго патрэбна калі не адрадыць, то рэстаўрыраваць дакладна. Фаянсавыя рэчы, якія выраблялі ў XVIII стагоддзі майстры ў Новым Свержані, гэта частка беларускай мастацкай гісторыі, пра якую павінны памятаць і, галоўнае, ведаць усе нашы наступныя пакаленні...

Як быць?

Знайсці адказ на гэтае пытанне надзвычай няпроста. Бясспрэчны той факт, што свержанскі фаянс з’яўляецца нашым нацыянальным здабыткам. Аднак, як ужо згадвалася, узораў арыгінальных вырабаў з яго ў нас у Беларусі надзвычай мала – толькі адзінкавыя экзэмпляры ды, напэўна, каля двух-трох соцень асобных фрагментаў. Як станоўчыя моманты ў справе адраджэння славы Свержанскай фаянсавай мануфактуры трэба адзначыць спробы стварэння муляжоў асобных відаў сталовага посуду, што некалі там вырабляўся. Сюды ж аднясём як накіды І. Ганецкай да канцэпцыі музейнага ладу і стылю жыцця насельнікаў Мірскага замка ў сярэдзіне

XVII – першай палове XVIII стагоддзя, заснавання на асартыментным пераліку вырабаў Свержанскай фарфорні, так і жаданне супрацоўнікаў музея «Замкавы комплекс «Мір» увасобіць на практыцы многае з задуманага вядомым навукоўцам.

Не хапае ж гэтаму праекту пакуль толькі аднаго – фінансавай падтрымкі. Вядома, прасцей за ўсё патрабаваць яе ад дзяржавы. Але наколькі такая падтрымка можа быць поўнай ва ўмовах цяперашняй няпростай эканамічнай сітуацыі? Думаецца, што куды б большы эфект дала зацікаўленасць мецэнатаў у адраджэнні адной з нашых мастацкіх рэліквій, а магчыма, і прафесійных керамістаў, якія б спачатку адважыліся вырабляць па архіўных апісаннях свержанскай фаянсавай прадукцыі сувеніры, пасля чаго справа магла б дайсці і да вытворчасці аналагаў. Нельга забывацца пры гэтым і пра існаванне Добрушкага фарфоравага заводу. І хоць гэтае прадпрыемства цяпер займаецца выключна вырабам фарфору, тым не менш хочацца спадзявацца, што тамтэйшым майстрам фарфоровых спраў будзе пад сілу асвоіць і тэхналагічна блізкі працэс стварэння сталовага посуду ды прадметаў дэкору з фаянсу. Пасля чаго адраджаны імі свержанскі фаянс мог бы стаць яшчэ адным брэндам нашай краіны.

Сяргей ГАЛОЎКА

Мінск – Новы Свержань – Мір – Мінск
Фота аўтара і архіўныя

ПОДПИСКА НА ЖУРНАЛ

Идет подписка на «Беларускую думку» на II полугодие 2016 года!

«БЕЛАРУСКАЯ ДУМКА»

74938 – ИНДИВИДУАЛЬНАЯ ПОДПИСКА.

Стоимость: 1 мес. – 2,39 (23 900) руб., 3 мес. – 7,17 (71 700) руб.,
6 мес. – 14,34 (143 400) руб.

749382 – ВЕДОМСТВЕННАЯ ПОДПИСКА.

Стоимость: 1 мес. – 6,32 (63 200) руб., 3 мес. – 18,96 (189 600) руб.,
6 мес. – 37,92 (379 200) руб. (включая НДС).

**СТОИМОСТЬ ЖУРНАЛА ПО ПОДПИСКЕ
НИЖЕ РОЗНИЧНОЙ**